

УМЈЕСТО УВОДА

I 'МЛАДА ЦРНА ГОРА' 1918 - 1920

Период од 1918. до 1920. године представља вријеме двостране политичке поларизације, дилема, раскола, социјалне биједи, економске стагнације, настављања агоније најширих слојева и искључивости која је довела до оружаних сукоба. Истовремено то је вријеме узлета, илузија, маштања, политичког и националног романтизма, олаког схватања проблема, генерацијског раскола, недефинисане и неконзистентне политике. То је вријеме ниҳилизма прошлог и глорификације будућег. Најпростија поларизација "за" и "против" прикривала је, у суштини, примјетну различитост политичких програма код сукобљених страна. То је и вријеме наглих промјена у свијести људи. Дојучерашње државне границе, које су се могле видјети са Ловћена, помјерене су за обичног човјека у тешко појмљиво пространство неколико десетина пута веће од Црне Горе. Та чињеница је код визионара и оптимиста подстицала илузију о неслућеним могућностима нове државе, у којој Црну Гору очекује благостање и брзо рјешавање њених проблема. Скептици су указивали да је у већој држави "мањи поданик", те да је "у малој кући свијема топло, а у великој само онима око огња".¹

¹ У том смислу карактеристичан је један разговор који је Никола Ђонових забиљежио са једним катунским сељаком: "Створили смо срећно, велим, велику

Зашто Млада Црна Гора!? Ова синтагма, преузета из извора, често је употребљавана. Њоме је означавана припадност ујединитељском покрету који је, по протагонистима, био конституисан у круговима универзитетске омладине још у вријеме владавине краља Николе.

За друге је Млада Црна Гора била синоним за "ново вријеме", настало послје 26. новембра 1918. године. Трећи су тиме наглашавали генерацијску поларизацију: на млађе (присталице безусловног уједињења) и старије (противнике). Четврти су опет на Младу Црну Гору гледали као на политички покрет страначки неподијељен и компактан у очувању тековина безусловног уједињења. За пете је то била "необу-здана" млађарија чија је бахатост, искључивост и нетолерантност испровоцирала диобе, сукобе и обрачуне. Док су им једни подизали споменике, други су их сматрали главним "кривцима" за све потоње невоље Црне Горе. Млада Црна Гора означавала је све наведено, али ниједно посебно. Једноставно у истраживачком смислу сложено и бурно вријеме у периоду од 1918. године (од Подгоричке скупштине) до 1920. године (до оснивања политичких странака) назвали смо тим именом. То је у политичком

државу - и велику бригу, вели мој сабеседник, пре него што сам завршио мисао. Наша је привредна снага данас неизмјерно већа. И наше дације, вели катуњанин. Ми смо, данас, велики, јачи од сваке државе на Балкану. - И балканске државе од нас, вели катуњанин. Што већа држава тим мањи поданик, вели мој сабеседник! На ово мудровање почех мало сугестивније: Слушај човече! У овој нашој новој отаджбини разноврсног природног богатства, наш горштак може само да добије, било да му треба земље за насељење, било да је занатлија, трговац или чиновник. Ако је до духовних радника и за њих је поље рада повољније и шире. На сва моја разлагања мој мудри катуњанин, додирну штапићем врх од опанка: набра чело, подиже главу па вели: Предстојаће нас и земља и гора. Иди свуда, али дома дођи! Исељеник је фукара, не рађају се карактери на туђој баштини? Бојао сам се непријатног разиласка па сам хтео да му дам за право. Али стари катуњанин додаде као завршни закључак својих посматрања следеће: Драги мој пријатељу, некако би Бог дао да је тако како збориш, али ми не видимо тако ствар: у малој кући свијема је топло а у великој само онима који су око огња...!"

Н. Ђонових, Захтјеви Црне Горе (привредни и политички), Београд 1936,
22.

смислу претполитичко вријеме, у хронолошком вријеме дисконтинуитета, у социјалном вријеме преживљавања. Са становишта власти, то је вријеме паралелизма (у управном смислу), безвлашћа и правне анархије (у примјени закона), недефинисаних центара моћи, изразите политичке флукуације и трагања за најбољим рјешењима.

Историографија се релативно дуго и исцрпно бавила питањем уједињења Црне Горе и Србије и временом непосредно послје, и прије уједињења. Њени судови су контрадикторни и поларизовани. При томе истраживачи ове проблематике, са мањим изузецима, у постављању питања нијесу отишли даље од савременика и учесника догађаја. Пристанак на просту арбитражу једне је одвео у једностраност, док су други простом дескрипцијом себе осудили на површност. Са научног становишта то значи да је отворен простор за ново промишљање овог питања, које природно разрјешава логичан ход историјске науке. За нас је ова проблематика, у овом контексту, интересантна само као исходиште једног времена, које ће битно обиљежити праксу и политику новоконституисаних политичких субјеката. Њих, формално, у овом времену није било, али је немогуће схватити друштвене процесе у Црној Гори без елементарног познавања суштине и тока битних за ово вријеме. Отуда тек неколико напомена.

Два дана послје проглашења безусловног уједињења Црна Горе и Србије, на IV сједници Подгоричке скупштине (15. XI 1918. по старом календару), изабран је Извршни одбор, као привремени Управни орган који би управљао Црном Гором, док се уједињење не "санкционише". Избор чланова овог одбора представљао је тријумф Младе Црне Горе јер су, изузев војводе Стева Вукотића, брата црногорске краљице, који је као отворени присталица безусловног уједињења због тога истицан у први план, те Спасоја Пилетића, остали чланови (Марко Даковић, Лазар Дамјановић и Ристо Јојић) били познати као "омладинци" и непомирљиви

противници режима краља Николе. Један од њих, иначе духовни отац Младе Црне Горе, Марко Даковић, нити је био учесник Подгоричке скупштине, нити је тада још био стигао у Црну Гору из заробљеничког логора². Напријед наведени суд о тријумфу Младе Црне Горе потврђује и однос гласова међу кандидатима за чланове Извршног одбора³. У програму Извршног одбора наглашена је тежња за потпуном изградњом јединства са Србијом. Повучена је паралела између личног режима краља Николе”, који је потиснут и уништен и ”најширих демократских слобода” у којима живе ”једнокрвна браћа у Србији”, у којој се, ”поштује лична слобода”. Наглашена је и економска визија: ”разграната веза саобраћаја и економска потреба Србије са Јадранским морем бациће сву трговину српску на једну од приморских лука у нашој непосредној близини и тај огромни саобраћај силно ће покренути наше друштво”. То су била очекивања, а конкретним и оперативним програмом у девет тачака прецизирани су задаци у циљу успоставе власти и операционализације одлука Подгоричке скупштине⁴. Сам

² На приједлог Марка Савићевића изабрани су: Стево Вукотић, Марко Даковић, Спасоје Пилетић, Ристо Јојић и Лазар Дамјановић. Ристо Јојић је изабран умјесто, првобитно предложеног, Милосава Раичевића, који је одбио кандидатуру у Извршном одбору, јер се кандидовао за предсједника Подгоричке скупштине као члан Народне странке, те као такав није добио повјерење. Такву аргументацију одбила је већина посланика противећи се отварању било какве ”партијности”, подржавајући ”више интересе” који су били изнад страначких.

Види: Јован Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918, (документи)*, Г. Милановац, 1989, 90 - 94; Светозар Томић, *Десетогодишњица уједињења Црне Горе и Србије*, Београд 1929, 52/3; Јован Ћетковић, *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник 1940, 305; Димо Вујовић, *Подгоричка скупштина 1918*, Загреб 1989, 246.

³ Војвода Стево Вукотић добио је 150 гласова, Ристо Јојић 95 и Лазар Дамјановић 82. Примјера ради Љубо Бакић је добио 19, Михаило Ивановић 29, Јанко Спасојевић 43, Митрополит Дожић 3, Саво Фатић 1, Андрија Радовић 1 глас. Гласање је било тајно. Ј. Бојовић, *н. д.*, 94; Д. Вујовић, *Подгоричка ...* 251.

⁴ Задаци су били: ”1. Успостава јавног поретка ради осигурања личне имовине, безбједности и потпуног сузбијања безвлашћа. У ту сврху тражимо од Скупштине да можемо постављати, премјештати и суспендовати чиновнике од службе, у интересу исте. 2. Стварање организације полицијске, судске и војне власти, 3. Организација самоуправне власти, 4. Успостава комуникација и

програм, за који је Димо Вујовић с правом констатовао да је "неконкретан и блијед"⁵, био је конфузна операционализација манифестационог расположења посланика Подгоричке скупштине. Пропуштена је била прилика за детаљно, јасно, прецизно програмско уобличење потреба и хтјења Црне Горе у вријеме премошћавања празнина које настају пропашћу једне и изградњом друге државе.

Депутација одређена да одлуке Подгоричке скупштине однесе у Београд⁶, понијела је са собом и програм Извршног одбора с циљем да са њим упозна владу Краљевине Србије. У пропратном писму упућеном влади Краљевине Србије наводи се да је Извршни народни одбор преузео од "Велике народне Скупштине суверену власт у границама негдашње бивше краљевине Црне Горе". Истовремено скренута је пажња Краљевини Србији на опасност од Италије, те на потребу да се на конференцији мира издејствује да Скадар припадне "нашој држави" ("животно питање не само Црне Горе већ и Србије"), као и на тешко економско стање у Црној Гори. У том смислу тражена је хитна помоћ у животним намирницама⁷. Нешто касније наведени захтјеви су поновљени и проширени уз навођење података да је у Црној Гори 150.000 људи без икаквих средстава, уз извесну

саобраћајних средстава и хитне помоћи за прехрану народа, 5. Привремено финансирање и стварање новчаних средстава за постизање циљева створених новим стањем, 6. По могућности успостављање јавне и приватне наставе, 7. Спровођење у земљи Велике народне скупштине о уједињењу Црне Горе са Србијом под краљем Петром I Карађорђевићем, 8. Покретање службеног листа, 9. Додјелјивање 10 народних посланика Извршном народном одбору.

Види: Ј. Ђетковић, *н. д.*, 305/6; Д. Вујовић, *Подгоричка скупштина*, 255-257; Ј. Бојовић, *н. д.*, 240.

⁵ Д Вујовић, *Уједињење ...* 327.

⁶ Делегацију су сачињавали: митрополит Гаврило Дожић, др Станко Радовић, Новак Ковачевић, Љубо Поповић, Митар Вукчевић, Видо Милошевић, Марко Ракочевић, Благота Селић, Петар Хајдуковић, Михаило Јовановић, Михаило Димитријевић, Назим - бег Махмутбеговић, Милисав Раичевић, Милан Поповић, Јанко Спасојевић, Велимир Јојић, Прокопије Шиљак и Омербег Селмановић.

⁷ Јован Ђетковић, *н. д.*, 307 - 309.

могућност да се до 1. фебруара 1919. године тај број повећа за још 100 хиљада људи. Зато је тражена хитна достава намирница преко лука у Боки Которској, финансијска помоћ у висини од 10 милиона динара, те превозна средства. Истовремено, због појачане "агитације бившег владара црногорског потпомагана комешањем албанских племена и самим радом италијанских војних власти и агитатора" и због "одбране српских интереса", тражено је од "Владе Краљевине Србије да упути потпуну опрему за 10.000 војника и 6000 официра"⁸. То би био почетак устаљене и дуготрајне праксе по којој ће из Црне Горе влади у Београду стизати захтјеви, мишљења, меморандуми и резолуције о неопходним мјерама "ради побољшања стања у Црној Гори".

Истога дана, када је у Београду регент Александар прокламовао уједињење (1. XII 1918) и стварање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, не поменувши Црну Гору Извршни одбор је упутио проглас народу. И у овом документу, као и у другима наглашава се "уједињење Срба" и "праведна казна" владару Црне Горе изречена у одлукама Подгоричке скупштине која га је оборила "не само као издајника опште српске ствари него и као крвавог апсолутисту и тлачитеља народних права и слобода". Наглашавало се, да је "Црна Гора примијела на жртвеник националног јединства преголемих жртава", које су искупљене уједињењем "свих Југословена". "У постигнутом јединству српских крајева раскидају се све државне међе, све покрајинске границе; тону интереси и сепаратистичке тежње. Не само државне и покрајинске међе и границе, него падају све препреке, које ометају да дјеча Југославије буду и духовно сљубљена и уједињена, те ће отпасти и "црногорство" и "шумадинство" а на узвишеном заједничком нам огњишту има бити првијенство најбољих, хегемонија најспособнијих, заповијест најморалнијих"⁹. Позивом "да примјереним и свјесним дјелом и мишљу,

⁸ Исто, 329 - 330;

⁹ Јован Ђетковић, *Ујединитељи*, 326 - 328.

србујемо и чојкујемо” у завршном дијелу овога прогласа, успостављене су неке устаљене политичке координате у наредној деценији у Црној Гори. Уочљива је значајна идеализација визије будућих односа у новој држави, која ће бити основа залагања за централизам црногорске уједињене елите.

Суштинска власт у Црној Гори (одмах послје уједињења) била је у рукама Извршног народног одбора, а послје његовог расформирања битан утицај је имало политичко језгро Младе Црне Горе, које је у сагласности са институцијама власти у Београду пресудно утицало на размјештај својих присталица на сва важнија мјеста у управној власти. То је евидентно, бар, за период до 20. априла 1919. године, када се посљедњи пут састала Велика народна скупштина на захтјев владе из Београда. Тада је Извршни народни одбор предао власт повјеренику краљевске владе КСХС, Иву Павићевићу. Повјереник Иво Павићевић је том приликом изјавио: ”Проглашујем, да је на овај начин извршено потпуно уједињење Црне Горе са Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца”¹⁰. Овај Бјелопавлић био је својевремено, истакнути радикалски омладинац, хапшен и суђен због Ивањданског атентата 1899. године, једно вријеме министар унутрашњих дјела у влади Љубе Стојановића (1905) у Краљевини Србији, познати активиста и заговорник уједињења Црне Горе и Србије међу иселјеницима у САД. Од стране Давидовићеве владе постављен је за њеног повјереника у Црној Гори. Колико је тада његов положај био сигуран у Црној Гори свједочи и податак да се влада обавезала да у случају његове смрти породици исплати новчану надокнаду¹¹. Његовим постављањем, влада је индиректно признала постојање посебних прилика у Црној

¹⁰ БИИ, *Списи Љуба Бакића* 145, Љ. Бакић, *Уједињење Црне Горе са Србијом и осталим покрајинама Краљевства СХС* - рукопис.

¹¹ Пантелија Јововић, *Црногорски политичари*, Београд 1924, 11 - 12 *Записници седница две Давидовићеве владе од августа 1919. до фебруара 1920.* Архивски вјесник XIII, 1970, 17.

Гори које су захтијевале ванредне инструменте управе. Основни узрок томе биле су посљедице Божићне побуне, које ће битно обиљежити новију политичку историју Црне Горе.

Узроци избијања Божићне побуне од 24. децембра 1918. године, односно 6. јануара по новом календару, били су вишеструки. О томе је у историографији релативно много расправљано¹² па ћемо указати само на неке елементе програмско-декларативног карактера који ће имати одређени утицај на питање профилисања политичких ставова у Црној Гори. Треба напоменути да је црногорска влада истицала *проглас краља Николе Југословенима* од 20. октобра 1918. у којем се заговарала југословенска конфедерација "у којој ће свак сачувати своја права, своју вјеру, уредбе и обичаје, и у којој нико неће смјети наметати првијенство"¹³. У једном захтјеву побуњеника предатом два дана уочи побуне Извршном народном одбору оспорава се легалитет и легитимитет одлука Подгоричке скупштине. У програму достављеном том приликом изражена је сагласност "да Црна Гора уђе пуноправно са осталим покрајинама у једну велику југословенску државу", без икаквих унутрашњих граница и захтјев да о облику владавине ријеши југословенска скупштина чијим одлукама "ћемо се срдечно покорити". Тражен је "народни суд" за кривце за све догађаје "који су бацили љагу на нашем оружју". На крају је тражено "анулирање скупштинске одлуке у Подгорици", као и "нови слободни избори за Црну Гору" чији би посланици рјешавали "садашње домаће послове" и привремено представљали Црну Гору унутра и изван. Дакле, овим документом¹⁴, који је настао два дана уочи почетка сукоба,

¹² Види: Димитрије - Димо Вујовић, *Уједињење ...* 331 - 376; Д. Вујовић, *Подгоричка скупштина*, 123 - 178; Д. Вујовић, *Прилози изучавању црногорског националног питања*, Никшић 1987, 61 - 102; Драгољуб Живојиновић, *Италија и "Божићна побуна" у Црној Гори 1919*, ИЗ, 1, 1985, 23 - 62.

¹³ Види: Д. Вујовић, *Подгоричка скупштина ...* 124;

¹⁴ Овај документ у цјелини је објавио: Д. Вујовић, *Уједињење... 360.*

није оспоравана потреба уједињења, већ начин на који је извршено. Нешто мање од годину дана после је тога (20. септембра 1919) са зборног мјеста црногорских побуњеника на планини Војник”, вође побуне издале су проглас ”Браћо Југословени”, који се суштински битно разликовао од претходно наведеног. У овом опширном прогласу основни став је изнесен у следећем наводу: ”Никад Црногорци неће допустити да им слобода њихова буде украдена! Црна Гора мора бити васпостављена у потпуној њеној слободи и државној независности. То ће бити макар колико данашња борба била дуга и крвава. Само с васпоставом Црне Горе и њеним гласом као слободне државе, могу се и остали дјелови нашега народа надати политичким гаранцијама и сигурном очувању својих права...”¹⁵

Један од главних протагониста и за многе духовни отац Божићне побуне, Јован Пламенац, десетак година касније у једном писму, објашњавао је ставове ”званичне Црне Горе”, чији је главни циљ био ”да се Црна Гора има

¹⁵ АЈ, 14 - 181 - 672, Проглас ”Браћо Југословени” од 20. IX 1919. У уводном дијелу прогласа говори се о вјековној борби за слободу ”југословенских племена”. Одговарајући на питања: ”Јесмо ли најзад већ дошли једном до толико жуђене своје слободе? Је ли нам створена та могућност, да и сва наша племена стварају себи бољу и срећнију будућност”? Следио је одговор: ”Не, драга браћо Југословени! На мјесто оних старијих тирјана јавио се из Београда нов, још гори тирјан и душманин наше слободе и напретка, оличен у династији Карађорђевића и његовим купљеним слугама, а заогрнут одеждом лажног демократизма. Безбројни су злочини, страховито је насиље које је починио овај нови демон југословенства. Нема данас светиње, која нам није погажена. Убиства, најгрознија разбојништва, уништење имовине, паљевине наших кућа, покољ немоћних старца и нејачи, насиље на незаштићене женскиње, интернирање, узимање таоца, мучење и дављење по полицијским подрумима и страшно морење глађу до смрти, ето, то је слобода, којом нас је Београд усрећио”.

У прогласу се даље наводи да се борба води против ”београдских завојевача” с начелом ”слобода или смрт”, те да побуњенике посебно ”тишти” што се морају борити ”против насилно регрутоване браће из Хрватске, Босне, Херцеговине, Далмације и других југословенских крајева”. Проглас су потписали Милисав Николић, бивши председник Црногорске народне скупштине, мајор Крсто Поповић, мајор Иван Булатовић, мајор Саво Челебић, Живко Никчевић, секретар I класе министарства, мајор Марко Вучераковић, мајор Перо Вуковић, пјешадијски капетан Нико Кашћелан и пјешадијски капетан Мило Лековић.

претходно васпоставити као Белгијска краљевина”. Пламенац наводи да је уједињење требало да буде проведено ”од уставних фактора обеју краљевина, т.ј. од стране краља, Народне скупштине и владе”. Тиме се по Пламенцу желело постићи да се на мировној конференцији у Паризу појаве обије краљевине као међународни субјекти¹⁶.

Издвајањем три наведена извора желели смо, прије свега да наизглед њиховим типским одбором, потврдимо у историографији од раније постојеће мишљење¹⁷ да је зеленашки покрет окупљао хетерогене чиниоце са само једним заједничким именитељем: противљење начину и чину одлука Подгоричке скупштине. Услед тога у односу на одлуке ове Скупштине зеленашки покрет јесте ”сепаратистички”, како га је, без изузетка, ”крстио” противнички бјелашки табор. У односу на уједињење уопште зеленашки покрет представљао је програмски нејединствену цјелину од противника ”безусловног” и поборника ”условног” уједињења и присталица ”самосталне Црне Горе”. Ипак стоји чињеница, да овај покрет који је био најбројнији у границама Старе Црне Горе, гдје је била најприсутнија црногорска државотворна свијест и емотиван однос према династији Петровића, није ни организиционо, ни програмски успио да се до краја јасно конституише. Треба имати на уму и чињеницу да уједињење као европски пројекат није имало алтернативу. Тешко би било замислити да изван југословенске заједнице остане самостална Црна Гора, што би, свакако, са становишта дугорочног историјског процеса могло изгледати нелогично. Алтернативу је имала Подгоричка скупштина, а посебно ”безусловно” уједињење.

Врло важно питање које се у изворима може идентификовати, и то у оним што потичу од највећих поборника безусловног уједињења Црне Горе и Србије, је релативно брза промјена расположења народа према безусловном уједи-

¹⁶ Архив барске надбискупије, (АБН), Несрећена грађа, Јован Пламенац - Ђуру Шоћу 25. V 1933.

¹⁷ Види: Д. Вујовић, *Подгоричка скупштина* 165 - 178.

њењу и његовим протагонистима. Оно се, ипак, не може објаснити неоспорном подршком Италије присталицама краља Николе¹⁸, последије избијања побуне и дјеловањем његових присталица, мада су то неоспорни и у историографији изучени факти, који су битно утицали на политичко расположење код народа. Чињеница да је само мјесец дана по прокламованом безусловном уједињењу око 4000 побуњеника било спремно да се чак и оружаним отпором супростави одлукама Подгоричке скупштине¹⁹, је била, апсолутно, несагласна са снажно манифестационо израженим захтјевима за уједињењем и одушевљењем којим је ова одлука пропраћена међу присталицама уједињења. Наизглед, ово није била прва, а ни посљедња противурјечност у историји Црне Горе, у којој се касније много лицитирало о томе шта је све она принијела на "олтар уједињења", као и о томе да је, баш, Црна Гора прва ушла у јужнословенску заједницу. Истовремено једино и прво у њој је пружен оружани отпор безусловном уједињењу.

На Балкану, па и шире, нијесу познати перфектни облици стварања нових држава и укидања старих по процедури. Легалитет и легитимитет су овдје увијек били затамњени декларативним позивањем на "народну вољу" иза које је не ријетко стајала сила.

Почетни отпор противника безусловног уједињења сломљен је одмах по избијању Божићне побуне, али борбе са њима су трајале све до 1924. године, па и дуже. Тако је 1927. године било 12 одметника за којима је трагала полиција²⁰. Треба имати на уму да је "раскол" из децембра 1918.

¹⁸ Види: Драгољуб Живојиновић, *Италија и "Божићна побуна" у Црној Гори 1919*, ИЗ, 1, 1985, 23 - 65.

¹⁹ Види: Д. Вујовић, *Подгоричка скупштина* 165 - 178; Д. Вујовић, *Уједињење ...* стр 367, наводи да су "зеленаши били бројнији од бјелаша и србијанских, односно југословенских трупа". Извори побуњеника су наводили цифре побуњених од 20.000 до 35.000. Јован Ђетковић, *Ујединитељи*, стр. 331 наводи: "Искрених и енергичних присталица уједињења било је тако рећи доста, али тај број био је мали у сразмјери према сепаратистичко-противничкој војсци..."

²⁰ Експозе великог жупана Зетске области Вукомана Џаковића, 72.

(јануара 1919) у југословенским релацијама идентификовао Црну Гору као изразито политички нестабилно подручје у којој ће власт дуго година бити "заробљена" посљедицама и трајањем побуне, што ће усмјерити главну пажњу ка "пацификацији" овог простора комбинацијом политичких, социјалних и економских мјера. Тај процес је дуго трајао и због тога што је власт својим мјерама проблеме мултипликовала. Присталице уједињења касније ће прекоријевати владу у Београду да је, умјесто очекиване материјалне и друге помоћи, непосредно последије уједињења, оставила Извршни народни одбор на " голу ледину", са које се нијесу могла испунити обећања и брзо надолazeће благостање обећавано у данима пред уједињење²¹. У тешким социјално-економским приликама у Црној Гори, у којима је дошло до оружаног обрачуна "бјелаша" и "зеленаша", држава је умјесто неопходне материјалне помоћи, слањем свог специјалног повјереника развластила Извршни народни одбор, који је својом нетактичношћу, недостатком толеранције и полити-

²¹ Јован Ђетковић је о томе писао: "Потпуно голи, боси, гладни и напаћени Црногорци очекивали су сад обећане дарове који им обрекоше чланови тзв. централног одбора и сад нагрнуше на извршни одбор, да од њега траже. Нагрнула и врана: гладни тражаху хлеба, голи одијела, боси обућу, а комите награду за четовање и помоћ за подизање порушених кућа, ко и заслужни борци и страдалници за дјело народног ослобођења и уједињења. Голоруки чланови Извршног народног одбора доведени у овако безизлазан положај, очекиваху тражену помоћ од Београда, али узалуд..." Ј. Ђетковић, *Ујединитељи ...* 329.

²² Тако је у школама уведен наставни план школа у Србији из 1899. године, промијењена су имена неких улица, храна и помоћ је додјељивана само онима који су пристали да се закуну на вјерност краљу Србије. У Никшићу је децембра 1918. г. извршена симболичка "сахрана" три ковчега на којима је било исписано Св. Петар, Св. Василије и црногорска круна. Поред наведеног, са противницима безусловног уједињења војска контра-комити су се сурово обрачунавали. Види: АЈ, 66-1297/1536, Одлука Министра просвјете ОВБр. 14681 од 2. VII 1919. по којој се Закон о народним школама у Србији примјењује и на основне школе у Црној Гори; *Исто*, Наредбе министра просвјете да се у основним школама и забавиштима у Црној Гори уведе наставни план и програм за основне школе Србије од 9. XII 1899. год., Београд, 6. јуна 1920. ОНБр-18113.; *Неколико страница из крвавог албума Карађорђевића, Документа о злочинима Србијанаца у Црној Гори*, Рим 1921. године; Шербо Растодер, *Скривана страна историје, Црногорска буна и одметнички покрет, Документи*, I-IV, Бар 1997.

чке мудрости значајно допринио расpirивању страсти у Црној Гори. Почев од наглашеног нихилизма према свему прошлом, омаловажавању династије Петровића, посебно краља Николе, "традиције и славе" црногорског оружја, оптуживања за "издају" у првом свјетском рату до бахатог, незаконитог, искључивог односа чак и према потенцијалним присталицама краља Николе и њиховим породицама²². У томе је било доста "поравнања" старих рачуна бивших политичких емиграната са својим некадашњим прогонитељима, много повријеђених сујета некада угледних личности и претјераног доказивања и лицитирања заслугама за "општу ствар".

Повјереник краљевске владе за Црну Гору, Иво Павићевић је према сопственом признању, по доласку априла 1919. затекао "једну врло мучну ситуацију". "Мјесто државне организације постојале су у ствари две огорчене противничке стране, јача за уједињење, а слабија противу уједињења, а које су поред тога, као млађа и старија генерација, имале и имају других обрачуна из прошлости" - писао је тада Иво Павићевић у својим извјештајима²³. Павићевићева залагања за успоставу "ауторитета државне власти", уз подржавање захтјева команданта Зетске дивизијске области, ђенерала Михаиловића, "да се војна снага за сваку евентуалност овде појача", био је усмјерен ка "снази државе" која би "импоновала". Он је избјегао да се лично стави "на чело људи који су за уједињење", међу којима је било и "врло жустрих и врло недобронамерних", настојећи при томе да "новом стању" створи "што јачи кредит, нарочито у иностранству". При томе је мислио на мисије Француза, Енглеза и Американаца које су тада боравиле у Црној Гори ради испитивања политичких прилика у њој²⁴. Уважавајући начело да "држава не треба да помаже никог ко је против ње", Павићевић је

²³ АЈ, 14-181-672, Иво Павићевић - министру унутрашњих дела 18. I 1920.

²⁴ Тада је Иво Павићевић обавјештавао о томе да гроф Салис, изасланик енглеске владе "није најбоље према нама наклоњен". О мисији види: Драган Р. Живојиновић, *Мисија Салиса и Мајлса у Црној Гори 1919. године*, ИЗ, 3, 1986, 367 - 424.

тражио да се свима које финансира држава, изузев инвалида, ускрати исплата принадлежности уколико не положи заклетву краљу Петру I. Касније је издато наређење "да се фамилијама одметника, њихових јатака и уопште онима, који их помажу, не издаје никаква помоћ у храни и не продају никакви артикли из државних магацина и стоваришта". Поред тога, дато је овлашћење "војним и цивилним властима" да се ради "угушења туђинске акције", "могу и без обзира на законске прописе употребити сва разумна средства како противу одметника, тако и противу свију оних који их и ма колико и ма чиме помажу"²⁵. Посебно је занимљиво да је повјереник краљевске владе за Црну Гору "у циљу дефинитивног угушења одметничке акције, ставио (сам) привремено под команду команданта Зетске дивизијске области, поред војне снаге и сву жандармерију и све организоване летеће чете за гоњење одметника, с препоруком да све те снаге оперишу под команду официра и народне војске..."²⁶ Наведени извори указују да је завођењем ванредних мјера изасланик краљевске владе, Иво Павићевић постао господар Црне Горе, са неограниченом влашћу. Предузимане мјере, репресивне природе, биле су несагласне са приједлозима дијела поборника безусловног уједињења. Тако је Мићун Павићевић, послије аудијенције код регента Александра априла 1919. године, предлагао да се рјешење "црногорског питања" тражи у томе што "Црну Гору и Црногорце треба задовољити", односно да "треба показати свима и свакоме", да ново доба доноси "благостање, а не разочарење". У том смислу Мићун Павићевић, иначе ватрени присталица династије Карађорђевића, предлагао је конкретне мјере социјално-економске природе²⁷. Сличне мјере предлагао је

²⁵ АЈ, 14-181-672, Иво Павићевић - министру унутрашњих дела 18. I 1920;

²⁶ О томе постоје бројни објављени извори: Ш. Растодер, Скривана страна историје...

²⁷ Мићун Павићевић је предлагао задовољење сељака исплатом реквизиција, давање стипендије студентима "без обзира на политичке боје", реактивирање свог цивилног чиновништва, свог официрског кадра, "који је до Подгоричке

Јован Ђоновић, један од најпознатијих и најутицајних представника Младе Црне Горе²⁸. Истовремено војне власти су предлагале, поред војних мјера до тада предузетих, да се "одмах и без одлагања приступи расељавању породица појединих одметника, па и читавих села, која су се показала нелојална и непокорна. Ово расељавање у вези са енергичним гоњењем одметника најбрже ће довести до умирења", било је мишљење врховне команде које је Министарству унутрашњих дјела доставио министар војни и морнарице генерал Стеван С. Хаџић²⁹. Наведени приједлог је одбацио повјереник краљевске владе Иво Павићевић, јер би "штетно утицало на осећаје и расположење једнога дела добрих људи у овој области", наводећи при томе "доцније, не насилним већ мирним путем и паметном агитацијом и давањем потребног земљишта, моћи ће се и потребно бити, да се изврши

скупштине помагао борбу за уједињење и изјаснио се противу самосталности Црне Горе". Потом је по Павићевићу, требало задовољити инвалиде и удовице палих ратника у Црној Гори и не дозволити да се "за сада води борба за поједине партије у Црној Гори". Тражио је да се реактивира генерал Митар Мартиновић и да му се обезбиди положај на Цетињу, потом, да се бар један дио окружних начелника узме "из редова наших образованих људи", да се појача војнички кадар, да се установе "досадашње гимназије", да се успоставе стручне школе. Да се пређе преко свих "интрига и клевета које Црногорци узајамно један против другога преносе", да се чиновницима исплате "све непријављене плате", да се што прије регулише курс перперске валуте, да се изврши централизација власти "а ни у ком случају да се опажају покрајинске аутономије као што је сада случај, да се покрене један "озбиљни" лист који би био изнад странака, да се измијени чиновништво премјештањем из једне покрајине у другу, да се одбију сви захтјеви о евакуацији савезника из Црне Горе, да се ослободи земља од хајдучије која поприма политички карактер, да се изведу пред редовни суд сва лица која су се налазила у подгоричким казаматима окривљени као противници уједињења, да се што прије избаци италијански капитал из Црне Горе. Мићун Павићевић, ове своје предлоге завршава сљедећим ријечима: "Углавном доказати на све могуће начине Црногорцима да према њима није учињена никаква анексија, него да су они сами по себи били творци и носиоци нашег уједињења". АЈ, 14-14-1, Документ носи датум од 24. априла 1919. и није потписан.

²⁸ АИИТ - 1 (20), бр. 7342, Јован Ђоновић - председнику владе 18. I 1920 (препис оригинала).

²⁹ АЈ, 14-181-672, Стеван С. Хаџић - министру унутрашњих дела 8. децембра 1919; Према овом предлогу расељавање би требало да врше полицијске власти уз помоћ војске. Исељеници би се могли привремено размјестити по појединим мјестима Македоније и у кумановском крају.

у извјесној мјери, исељавање и насељавање једног дела становништва одавде, јер ће то бити у интересу државе и у интересу тога становништва”³⁰. Из сличних разлога приједлог није прихватила ни Давидовићева влада³¹. Мишљење о најефикаснијем начину консолидовања стања у Црној Гори изнио је и генерал Јанко Вукотић почетком 1920. године, иначе тада на служби у II армијској области. Генерал Вукотић је препоручивао да се команданту Зетске дивизијске области, ставе на расположење сви официри бивше црногорске војске, да се запосле сви чиновници који су положили заклетву, да се у Црној Гори организује петнаест чета од по педесет добровољаца, којима би се дневно исплаћивала надокнада од најмање десет динара, осигурале породице и одредила одликовања, док би комите требало уцијенити са по двије хиљаде а њихове вође од пет до десет хиљада динара. Вукотић је такође био мишљења да је требало организовати племена под командом својих бивших официра. Мишљење генерала Јанка Вукотића у цјелости је подржао и командант Зетске дивизијске области, као и министар војни Стеван С. Хацић³².

С друге стране, још септембра 1919. године допутовао је у Београд повјереник краљевске владе за Црну Гору, са својим ”пакетом” приједлога. Давидовићева влада га је саслушала на сједници од 15. септембра и, углавном, усвојила његове приједлоге. Одобрен је кредит за издржавање 400 момака народне гарде, издато је наређење о додјели брашна народу, новчане помоћи, одјеће и обуће. Одлучено је да се чиновницима и официрима дају плате, чак и онима који нијесу били у служби. Дата су нова овлашћења повјеренику краљевске владе (да одређује цијене нами-

Сличне мјере предлагали су и други органи: Ш. Растодер, Скривана страна историје.

³⁰ Исто, Иво Павићевић - министар унутрашњих дела 18. I 1920.

³¹ *Записници седница* стр. 64.

рницама, становима, превозу) а начелно му је одобрен кредит од 300.000 динара за "повјерљиве послове"³³.

Читава 1919. година је "изгубљена" у тражењу рјешења за сређивање стања, које је доводило не само до погоршања социјално-економских услова у Црној Гори, већ је знатно оптерећивало позицију КСХС на мировној конференцији у Паризу гдје се рјешавала судбина међународно-правног субјективитета новостворене југословенске државе. Она у Црној Гори још није била заживјела у цјелости и њен се утицај, углавном, осјећао кроз дјеловање апарата силе. Зато су напријед изнесени приједлози илустративан показатељ "лутања" у тражењу погодних рјешења.

³² АЈ, 14-181-672, Министар војни и морнарице - министру унутрашњих дела 15. I 1920.

³³ Одлука министарског савета КСХС од 25. III 1919. и од 15. IX 1919. повјеренику краљевске владе дата су поред осталих и ова овлашћења:

1. "Да на основу закона издаје обавезне наредбе органима власти на подручној му територији,

2. Да на основу закона, у границама власти ресорног министра има право дисциплинског кажњавања чиновника свих струја, а у случају злоупотребе он може чиновнике, у смислу постојећих закона, предавати суду за осуду,

3. Да по својој оцени може тражити од надлежних министара, да се ови чиновници који се покажу неподесни за службу у Црној Гори, одмах од исте уклоне, било отпуштањем из службе, или премјештањем у другу област ван Црне Горе,

4. Да од ресорних министара тражи размјештање свих чиновника, с обзиром на прилике земље и потребу службе. Неуказно особље да може и сам из службе отпустити, или наредити да то надлежни органи изврше.

5. Да у интересу државне службе може до изједначења закона суспендовати образложеним рјешењем од службе на територији свакога државног, цивилног и војног органа, сем команданта дивизије. За војне органе да то чини увјек у споразуму са командантом Зетске дивизијске области. Суспендована од службе лица да се са решењем упуте надлежним министрима за расправу њиховог питања и даљи распоред.

6. Да може, кад и где нађе за сходно, прописати начин за одређење величине закупа станова и зграда уопште, као и цене животних намирница.

7. Да у крајњој нужди може издавати генерално наређење као обавезно до сређивања прилика уопште за решавање питања, која се на територији тачно по закону, услед укинућа извесних установа - као и наређења у интересу јавне безбедности..."

Послије једне шире конференције у Београду одржане 24. X 1919. године, на којој су учествовали Љуба Давидовић, Светозар Прибићевић, Анте Трумбић, Андрија Радовић, Марко Даковић и генерал Стеван Хацић донијета је, поред одлуке да Андрија Радовић отпутује у Париз гдје би се прикључио југословенској мировној делегацији као стручњак за црногорско питање, вјероватно и одлука да се енергичније приступи чишћењу терена од "комита" у Црној Гори. На сједници владе од 22. новембра 1919. године донесена је и одлука да се "војска употријеби ради завођења безбједности" у Црној Гори³⁴, што не значи да она до тог датума није коришћена. Тако је призната немоћ и неефикасност цивилних власти и поред проширених овлашћења датих владином повјеренику средином септембра исте године. Почетком новембра Иво Павићевић је својим наређењима окружним начелницима, инаугурисао институт колективне кривице ("ако се не открију 'бандити' у року од месец дана материјалну штету плаћају сви грађани на подручју општине на којем је штета учињена) и колективне одговорности (да сви грађани пријављују појаву бандита и да сви државни органи помажу полицију)³⁵.

Народна ријеч од 1. XI 1919, бр. 43, Свим државним властима на територији Црне Горе.

³⁴ Види: *Записници ...* 50,58, *Народна ријеч* од 29. X 1919, бр 42, Конференција у Београду о стању у Црној Гори

³⁵ Повјереник краљевске владе издао је сљедеће наређење окружним начелствима:

1. "Да органи власти свуда гоне бандите и да са онима који им помажу поступају без поштеде са свом строгошћу закона,

2. Да сви државни органи помажу полицији,

3. Да сви грађани пријаве појаву бандита,

4. Да окружни начелници нарочито пазе на јатаке бандита и овлашћени су:

а) Искључење поједине породице, засеока или читавог села од давања ма какве државне помоћи, кад утврде да та лица или нешто прикривају или помажу бандите,

б) Да за таква лица донесу одлуку и известе надлежну власт да им ништа не може продати од намирница из државних продавница и

ц) Да ако би се најдаље за месец дана не учини крај бандитима "наредићу

Релативно обимна докумантација у потпуности омогућава праћење активности војних и цивилних власти у Црној Гори у припремама и обрачуна са противницима уједињења. До краја 1919. године, углавном, су извршене све припреме у том смислу, формирањем борбеног језгра од око 800 Црногораца стављених под команду официра³⁶.

Акцијом гоњења одметника у Црној Гори крајем 1919. и почетком 1920. године руководио је лично генерал Стеван С. Хацић, министар војни, на основу овлашћења које му је дала влада³⁷. Преузевши од полиције децембра 1919. акцију гоњења одметника, војне власти су процјењивале да против себе имају 800-900 наоружаних противника безусловног уједињења, сконцентрисаних углавном у катунској и никшићкој области. Поједине чете налазиле су се у барској, ријечкој и љешанској области, као и у Ровцима. Дио одметника био је дошао из Италије, а за њиховог вођу сматран је капетан Крсто Поповић. Војне власти су сматрале да су циљеви одметничке акције били: а) да код становништва у иностранству убије вјеру у новостворено стање и представи га као насилно створено и б) да придобије што више присталица за промјену режима и повратак бившег краља Николе у Црну Гору. Дејством одметника, према признању војних власти "новембра 1919. године лична и имовинска безбедност на најглавнијим комуникацијама била је сведена на нулу, а ауторитет државне власти готово није ни постојао". Било је чак и примјера да су побуњеници давали полицијским писарима дозволе за слободно кретање по срезу. Узроци за

да сву материјалну штету коју бандити у будуће ма коме учине, плате одмах грађани општине, где ти бандити буду кажњиво дело извршили".

6. Државни органи који не буду извршавали своју дужност неће моћи остати у служби".

Народна ријеч од 5. XI 1919, бр. 44, Окружним начелствима на територији Црне Горе.

³⁶ Види: *AJ*, 14-181-672, Шифрована депеша делегату краљевске владе на Цетињу од 28. XII 1919; *Исто*, Помоћник министра унутрашњих дела - Светозару Прибићевићу, министру унутрашњих дела, 29. XII 1919; Шербо Растодер,

наведено стање тражени су у чињеници што "на конференцији мира, још није било ријешено питање уједињења Србије са Црном Гором", као и у томе, што становништво у Црној Гори није било благовремено снабђевано храном ("народ је био донекле разочаран, јер се надао да ће његово вековно гладовање бити свршено извршеним уједињењем"). Нестанком "старе племенске власти" настао је вакуум, јер нове општинске власти још нијесу биле успостављене, интелигенција је великим дијелом послуже прокламованог уједињења "отишла из Црне Горе" а она преостала била је сконцентрисана у варошима. Ширене су гласине о интервенцији Италије и о томе да ће она "завести старо стање у Црној Гори", те о доласку краља Николе у Скадар. Чиновништво није имало ауторитета, а жандармерија је била "никаква и савршено неспособна да у првим зачецима одметничку акцију сузбије". Пошто је тако насликано стање и његови узроци у Црној Гори, власти су зацртале циљеве своје опсежне акције: "а) онемогућити одметницима физичку помоћ становништва; б) онемогућити одметницима помоћ становништва у храни, склоништу и давање података о покретима појединих делова војске; ц) тако осамљеним одметницима непрекидним гоњењем онемогућити опстанак, т.ј. побити, похватати или натерати их на предају или бекство са ове територије". Да би се наведени циљеви остварили створен је и одговарајући план. Подручје Црне Горе је подијељено на 14 оперативних области. За сваку област одређене су потребне снаге за гоњење са посебним командантима. Послије тога отпочело је даноноћно гоњење одметника, непрекидно и једновремено по свим областима, с циљем да се одметници приморају на отворену борбу. Упоредо са гоњењем одметника отпочело се са интернирањем, хапшењем свих чланова њихових породица, јатака и свих оних који су посредно или непосредно били повезани са њима. Наведене мјере провођене су у сагласности са цивилним властима, односно повјереником краљевске владе.

Снаге за ову акцију чиниле су трупе Зетске дивизијске области, два жандармеријска батаљона и летеће чете састављене од добровољаца са подручја Црне Горе. Највеће груписање трупа извршено је у подручју катунске и никшићке области. У акцији која је трајала непрекидно четири мјесеца 1920. године, убијена су 22 одметника, док је 599 ухваћено и натјерано на предају. Такође су ухваћени и натјерани на предају 136 војника из никшићког батаљона који су се били придружили одметницима. Акцијом је укупно било на разне начине неутралисано 757 одметника, противника безусловног уједињења, чиме је према војним изворима било спријечено подизање опште буне. Један број одметника и њихових вођа спасио се бјекством у Албанију. По завршеној акцији војне власти су овај посао пренијеле на полицијске органе, предлажући истовремено низ пратећих мјера ради потпуне консолидације стања. Поред осталог, настављен је процес конституисања општинских власти, предложено је да се исхрана благовремено обезбјеђује, да се што прије ријешу инвалидско питање и издавање помоћи ратним сирочадима, да се сви жандарми рођени у Црној Гори "безусловно одмах одавде уклоне, јер они, везани разним братственичким и племенским везама, асполутно немају услова за отправљање ове службе како треба". Наведени приједлози усвојени су у цјелини³⁸. Енергичном акцијом војске и осталих власти до средине 1920. године неутралисано је борбено језгро противника безусловног уједињења, без обзира што ће борбе против њих бити настављене и касније³⁹.

У таквим општим условима, у којима доминира сукоб бјелаша и зеленаша и тежња државе Краљевине СХС да успостави "ауторитет" власти на подручју Црне Горе, почетно

Скривана страна историје...

³⁷ АЈ, 14-181-672, Хаџић - Светозару Прибићевићу 5. I 1920.

³⁸ АЈ, 69-182-293/1, Министар војни и морнарице - Министру вера 7 јули 1920; Овај извјештај био је достављен свим министрима владе.

биполарно конституисање политичког живота има обиљежје довољно неиздиференциране и неартикулисане манифестационе активности унутар ујединитељског покрета. Тек касније долази до формалног институционализовања политичких опција кроз дјеловање разних странака. Одсуство парламентарне и демократске традиције у виду страначке форме чини тада Црну Гору "празним простором", који поједине странке, прије свега из Србије "попуњавају", користећи при томе људе одраније повезане са странкама и њиховим првацима. Од почетне биполарне диференцијације као примарно црногорске појаве, политичка поларизација све више поприма обиљежје одређивања према општем окружењу. У том смислу период од уједињења до почетка формирања првих страначких организација на тлу Црне Горе, представља специфичну појаву, прије свега, зато што је унутар ујединитељског покрета примјетан отпор страначкој поларизацији, као потенцијалној опасности разводњавања бјелашког тора у вријеме када су се одсудно браниле одлуке Подгоричке скупштине. У други план су, из истих разлога, потиснута сва друга социјална, економска и политичка питања која нијесу била у функцији уједињења. Доминира увјерење да ће странке "основане на племенској, верској и покрајинској основи", "исцилити" и биће замијењене "странкама које ће да стварају традицију умјесто садашњих које би од традиције да живе"⁴⁰. Становиште да су "раније генерације створиле Црну Гору" а да су "ове данашње спасле њену част и осигурале њену бољу будућност", јер "дошла је на позорницу Млада Црна Гора"⁴¹, био је само карактеристичан примјер црногорског самољубља и идеализма који је зрачио снажном енергијом. Послије доласка 120 одметника из Италије (19. јула 1920) и њиховог искрцавања између Бара и Улциња, бјелашки су

³⁹ О томе види опширније: Димо Вујовић, *Уједињење* 469 - 523; Шербо Растодер, *Скривана страна историје*...

предузели широку акцију у циљу јачања свог јединства. Одржавани су митинзи широм Црне Горе на којима је манифестована подршка одлукама Подгоричке скупштине и тражено да Италијани напусте територију Црне Горе, коју су били запосјели као дио савезничких трупа. Васојевићи су одржали збор 22. јула 1919. године⁴², Кучи 27. јула⁴³, Братоножићи 27. јула⁴⁴, Паштровићи 2. августа и Мркојевићи 3. августа⁴⁵. Одржани су зборови у Љешкопољу и Колашину⁴⁶. У Подгорици је 3. августа одржан збор "Срба православних и муслимана из Подгорице и Тузи". Збору је присуствовало и "400 Арнаута из племена Хота, Груда, Кастрата и околине Скадра". На збору је тражено "да италијанске трупе одмах напусте неоспориво југословенско земљиште у Далмацији, Истри и Црној Гори", затим да италијанске трупе одмах напусте Скадар са околином "ради историјских географских, и економских разлога по изразитој жељи становништва", које припада КСХС. Збор се изјаснио "да се створи организација свију народних снага у цијелој покрајини"⁴⁷.

"Народна ријеч", гласило које је тумачило политику ујединитељског бјелашког покрета, тада је писала: "Данас је наступила нова ера у животу Црногораца. Дигао се, проговорио и постао господар његово величанство народ"⁴⁸.

⁴⁰ *Народна ријеч* од 2. VII 1919, бр. 7. Садашње и будуће политичке странке;

⁴¹ *Народна ријеч* 11. јун 1919, бр. 1, Наша прва ријеч.

⁴² *Народна ријеч* од 2 авг. 1919, бр. 17, Велики збор Васојевића.

⁴³ *Народна ријеч* од 2. августа 1919, бр. 17, Величанствен збор Куча; Поред одлуке да се по потреби брани новостворено стање, донијета је одлука да се и даље одржавају пријатељске везе са сусједним племенима Албаније и направи споразум за заједничку акцију у хватању "пљачкаша и смутљиваца".

⁴⁴ *Народна ријеч* од 13. августа 1919, бр. 18. Збор у Братоножићима.

⁴⁵ *Народна ријеч* од 6. августа 1919, бр. 18; Збор у Паштровићима; Збор у Мркојевићима.

⁴⁶ *Народна ријеч* од 20. августа 1919, бр. 22, Збор у Колашину.

⁴⁷ *Народна ријеч* од 6. августа 1919. бр. 18. Величанствен збор у Подгорици

⁴⁸ *Народна ријеч* од 9. августа 1919, бр. 19. Народна и ненародна политика; Даље се наводи "... са наших светих гора, са свију страна наше широке отаџбине дува свјежи вјетар, дах новог живота... Демократија је бризнула својим коритом као планинска ријека, њен ток нико више не може задржати. И све препоне,

Широм Црне Горе формиране су војне јединице и бјелашке организације под називом "организована омладина". На Цетињу је формиран Централни одбор у који су ушли: војвода Стево Вукотић, Јован Томашевић, др Нешко Радовић, Лука Вукотић, Петар Космајац, Марко Савићевић и Јошо Мартиновић⁴⁹. Донесен је и програм "Савеза омладинских организација у Црној Гори", у којем се као циљеви наводе "очување и јачање народног јединства, економско јачање, културно, политичко и социјално васпитање, морално подизање народа, побољшање здравствених прилика, одстрањење племенске и покрајинске подвојености". У том циљу "омладина" је овим програмом најавила да ће:

1. Водити одлучну борбу против свих оних који би хтјели радити на штету јединства СХС изведеног на принципу самоопредељења народа и у ту сврху духовно припремити и организовати народ;

2. Радити на оснивању земљорадничких и потрошачких задруга, на подизање заната, индустрије и трговине;

3. Пропагирати рационално насељење наше земље, подизање појединих грана привреде као: пчеларство, сточарство итд. по угледу на културне народе;

4. Водити одлучну агитацију противу иселења у туђе земље, против нерада и расипања;

5. Настојати да се увећају и побољшају комуникације између појединих крајева;

6. Оснивати аналфабетске курсеве за одрасле, отворати народне читаонице и библиотеке пропагирати потребу похађања школе од деце оба пола;

7. Упућивати у познавању дужности и правила слободних грађана, развијати патриотизам, политичку и вјерску толеранцију;

8. Водити борбу против алкохола, коцке, шпијунаже, преваре, ленствовања и свега што руши друштвени морал.

сметње, све што јој стоји на путу она носи као сламке и тешко томе ко то не види и не буде разумио..."

Јавно жигосати све људе истакнуте неморалним и непатриотским држањем;

9. *Основати соколско друштво, подизати народне апотеке по школама заузимати се за побољшање хигијенских прилика код народа;*

10. *Радити на што чешћим састанцима и изборима”.*

Ради остваривања наведеног програма, зацртано је да ће се омладина служити слједећим средствима: 1. приређивањем јавних предавања; 2. издавањем омладинског листа; 3. оснивањем позоришних, пјевачких и музичких друштава и 4. прикупљањем добровољних прилога⁵⁰.

Програм је био општег, декларативног карактера са конкретним социјално-економским и културно-просвјетним одредбама произишлим из приоритетних захтјева према друштву. Сам по себи он је био недовољан за евентуално страначко институционализовање бјелашког покрета као хетерогене цјелине по својој структури, коју је обједињавала само тежња за безусловним уједињењем.

Наводна доминација ”омладине” поред, заиста, њене уочљиве партиципације у бјелашком покрету, ипак је последица унутарполитичких процеса у Црној Гори у дужем трајању. Наиме, политичко језгро Младе Црне Горе, идентификовано као најснажнија опозиција апсолутизму краља Николе, настало у редовима црногорске универзитетске омладине у Београду, настојало је да Подгоричку скупштину прикаже као логични наставак борбе започете још тзв. ”Ријечју универзитетске омладине” из 1905. године⁵¹.

⁴⁹ *Народна ријеч* од 24. IX 1919, бр. 32; Види: Д. Вујовић, *Грађанске политичке странке у Црној Гори у периоду формирања КПЈ*, ИЗ, 1-2, 1969, 194.

⁵⁰ *Народна ријеч* од 16. XI 1919, бр. 43, Један заборављени програм.

⁵¹ Појава ”Ријечи црногорске универзитетске омладине” била је непосредно везана за Лучинданску прокламацију књаза Николе. Омладина је затражила амнестију свих политичких криваца. Омладина је сумњичила српски патриотизам књаза Николе и затражила да се одбаце све ”сепаратистичке тежње, антагонизам и провинцијални интереси, уколико би се кочили са стварним интересима српског народа”. Види више: Никола П. Шкерковић, *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд 1964, 89 - 91; Јован Ђонових, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905 - 1910*, Београд 1939, 93 - 99; Јован Петковић, *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник 1940, 56 - 57.

То језгро чинила је читава плејада некадашњих "омладинаца", који ће се тек после 1918. године изразити као политичке личности. Међу њима били су најпознатији: Марко Даковић, Јован Ђоновић, Тодор Божовић, Никола Ђоновић, Марко Савићевић, Јован Ђетковић, Стојан Церовић, Новица Шаулић, Ристо Јојић, Трипко Жугић, Павле Чубровић, Никола Шкеровић, Јован Томашевић и др.

Послије уједињења и стварања КСХС Млада Црна Гора тражила је нови идејни основ за начело "заједничког рада". Јован Ђетковић је писао да је донедавни идеал "уједињење српства и слободна српска држава", али да од тога има већи идеал "уједињење свих Југословена у једну јединствену, слободну и демократску државу". Јер "омладина неће, против природе и здравога разума, да на силу Бога ствара од једнога народа три"⁵². Наведено схватање било је општеприхваћено међу овом политичком елитом у Црној Гори, чији је утицај после уједињења био велики. Када је јуна 1920. године "Народна ријеч" објавила нове програмске детаље најављујући "други период" рада "омладинских" организација, поново је изнесено увјерење да су Срби, Хрвати и Словенци један народ. Омладинци су били против "сваке племенске, историјске, вјерске и покрајинске разлике" и истакли начело: "Један народ, једна држава". Залагали су се за административну подјелу земље "према економским, саобраћајним и другим животним потребама појединих крајева и насеља, без икаквих изузетних привилегија за поједине покрајине". Залажући се за правну државу са грађанским слободама, "омладина" је тражила проширивање устава Краљевине СХС на цјелокупно подручје Црне Горе. Констатовано је да је регулисано "чиновничко и официјерско" питање, али да за сељаке "још није нико прстом мрднуо". Радницима је обећано да ће у сваком "оправданом

⁵² Јован Ђетковић, *Омладински покрет у Црној Гори*, Подгорица 1922, 4-6.

захтјеву” имати ”подршку”. Истовремено је прокламовано залагање за повратак исељеника и ”просвјетно подизање и одгајање народа у духу јединствене југословенске културе”⁵³. Дакле, експлицитно наглашавање интегралног југословенства као идејне основе, која је проистицала из свијести о једном народу, логично је промовисало тежњу за централизмом као најпогоднијим обликом државног уређења. Из таквог схватања у којем је сагледавано југословенско јединство као ”једно и недјељиво, свако потенцирање посебног и ”покрајинског” тумачено је као анахронизам и повратак у прошлост. У том контексту као примарна социјално-економска питања потенцирају се у почетку она која имају општи, југословенски карактер попут питања аграрне реформе и принципа да земља припадне ономе ко је обрађује⁵⁴. У наведеним релацијама био је и ангажман посланика из Црне Горе у Привременом народном представништву (ПНП).

⁵³ *Народна ријеч* од 16. VI 1920, бр. 3, Ступањем у други период нашег народа.

⁵⁴ *Народна ријеч* од 23. VI 1920, бр. 4, Аграрна реформа и Црна Гора; *Народна ријеч* од 26. VI 1920, бр. 5, Ми и аграрна реформа.